

ТЕОРЕТИЧНИ ПРОБЛЕМИ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Иван П. Иванов

Съвременният свят се характеризира с няколко основни тенденции. Той е мултикултурен и намаляването на ефектите от противопоставянето и осъзнаването на различията в интернационален и интеркултурен план има огромно значение. Светът се глобализира - хората са в нарастваща икономическа, научна, културна и политическа взаимозависимост; глобалните измерения на културата започват да доминират над локалните. В съвременното образование интернационалните тенденции вземат връх над тенденциите за сепаратизъм и културно разделение. Училището става мултикултурно - по редица оценки, към 2010 г. повече от 70% от класовете в САЩ и Европа ще са от деца от различни етноси и раси и практически всички училища ще са многоезични и мултикултурни (това важи и за България).

Тези тенденции влияят пряко и върху Българската образователна система. Интеркултурното образование няма алтернатива. Редица негови въпроси са предмет на дискусия, която се води у нас през последните 5-6, а в света през последните 20-30 години.

В тази статия се разглеждат причините за появата на интеркултурното образование, философската му основа, различията между интеркултурното и мултикултурното образование, някои основни въпроси на теорията и практиката.

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ И ИНТЕРКУЛТУРАЛИЗЪМ

ТЕРМИНЪТ “МУЛТИКУЛТУРАЛИЗЪМ”. До 60-те години на XX век доминират постановките на Маркс, Вебер и Дюркем, характерни за индустриалните общества, че социалната диференциация под формата на класи е движещата сила в обществото. Етносът и расата се разглеждат като анахронизми. Тенденцията към глобална културна хомогенизация, символизирана с метафората "глобално село" се свързва с асимилацията като неизбежен процес. Етническите конфликти в някои мултиетнически страни и антиколониалните движения доведоха до преоценка на тези разбирания [2;13].

ОПРЕДЕЛЕНИЕ. Мултикултурализмът се определя от Фоуърс и Ричърдсън (Fowers, Richardson, 1996) като “социално-интелектуално движение, което приема разнообразието като основна ценност и основен принцип и изисква с всички културни групи да се отнасят с уважение като към равни... в основата си това е морално движение, което е предназначено да увеличи достойнството, правата и признанието на различните групи.” Това движение се отнася към “моралните и политически традиции на Евро-американската

цивилизация." Това е едно либерално-идеалистическо движение, което разширява идеята за индивидуалната уникалност към културните групи." [4]

Според Ч. Ридли и Д. Мендоса има три категории определения на термина "мултикултурност".

Включващи (широки) определения. Мултикултурността включва много характеристики, свързани с идентичността: раса, етнос, религия, пол, език, физически белези, социо-икономически статус, географско местоположение, националност, начин на живот и пр. Мултикултурализмът се свързва с културния плурализъм и културното разнообразие. Съгласно тази представа, целият живот в някаква степен е мултикултурен и изисква усилие, за да се съединят социалните агенти.

Изключващи определения. Свързват се с ограничени ситуации, при които агентите са от различни расови или етнически групи: крос-културни взаимодействия, "гранична педагогика". Счита се, че широките определения размиват ситуацията и не дават възможност да се види истинското крос-културно взаимодействие. Мултикултурализмът се свързва само с цвета на кожата или с малцинствените групи. Много се спори за това, дали расовите различия водят до културни различия. Възраженията са силни. Друг често срещан случай е свързването с групите, застрашени с дискриминация, т.н. "популации в риск" - малцинства, в т. ч. и гейове, социално слабите, възрастни групи, жени, инвалиди и пр. Границите на тези популации са много аморфни.

Национални или международни определения. Мултикултурните измерения се извеждат или от националните, или от международните отношения. Счита се, че широките определения обезличават и двете [17].

ПОЛИТИЧЕСКИ ПОДХОДИ КЪМ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА. Съществуват три подхода към културното или етническо разнообразие в национален мащаб с множество вътрешни вариации.

Интеграционисткият подход е най-характерен за Франция, където се отхвърля възможността за национални или лингвистически малцинства на нейна територия. Националността е основана на концепцията за гражданство. Всички французи имат равни граждански, културни и лингвистични права като индивиди, като не се признават такива на групите. Непризнаването на групови права е път за съхранение на държавното единство и обществената кохезия. Терминът "мултикултурен" и "мултикултурализъм" се употребява в *демографско-описателен смисъл*.

Етническият ("кръвен") подход е свойствен за Германия и Япония. Гражданството е основано на етнически произход. Жителите на страната, които не са германци, например, макар и родени и живели само там не получават гражданство лесно, докато то се дава веднага на германците, които идват отвън. Терминът "мултикултурен" и "мултикултурализъм" се употребява в *идеологическо-нормативен смисъл*.

Мултикултуралисткият подход като систематичен и всеобхватен отговор на културното и етническо разнообразие, с образователни, лингвистични, икономически и социални компоненти и определени механизми е приет като принцип за устройството на Австралия и Канада. Терминът "мултикултурен" и "мултикултурализъм" се употребява в *прог-*

рамно-политически смисъл. Свързва се с определена политика спрямо етническото разнообразие.[13]

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИ И КУЛТУРОЛОГИЧЕСКИ ПОДХОДИ КЪМ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА. Мултикултурализмът отхвърля концепцията за асимилация - пълна социална интеграция на хората в обществото, идентификация с доминиращата култура и институции; близки или първични контакти с членовете на доминиращата група; изчезване на етническата група като отделно юридическо лице и сбор от характерни и различаващи я от другите ценности (Гордън) и издига идеята за културно равенство и културен сепаратизъм. Концепциите са няколко.

Бикултурализмът е концепция, според която индивидите се идентифицират културно на две нива - с техните първични групи (неформални, отношения: семейство, роднинство, приятелство, обичаи, бит, традиции, език) и с институциите (формални роли в работата, в юридическата, образователната система, в системата на здравеопазването и услугите и др.). Тази идентификация обикновено е изгодна за тях, тъй като ги въвлича в институциите. Често бикултуралната социализация е съпътствана от билингвизъм.

Акултурация. Свързва се с изменения на културната идентичност и хабитус по посока на господстващата култура в области, свързани основно с вторичните институционални контакти. Акултурацията никога не е линеен и едностранен процес. В някои елементи тя е асимилация, в други - "melting pot", в трети поява на нови качества и пр.

Амалгамация. Процес, посредством който "всички групи, се смесват в една, и се създава уникална култура, която е комбинация от всички тях."

Множествена идентичност. В съвременното общество културната идентичност на хората рядко е свързана само с една култура, човекът е «транскултурен». Тя е определена от множество фактори: етнос, нация, раса, пол, религия, сексуална ориентация, възраст и др. Множеството идентификации на идентичността се изменят интензивно с времето.

Посткултурализъм. Съвременното общество е навлязло в стадия на посткултурализма, където културното съдържание на идентичността силно намалява и където поставянето на културни проблеми само замъглява идентификацията на социалните проблеми. С изключение на някои отделни случаи, индивидуалното поведение на хората много малко се влияе от елементите на реалната култура. Етно-расовият и културен компонент на идентичността стават все по-доброволни, вместо задължителни. Постетническата принадлежност подчертава гражданския характер на модерната държава. Амалгамацията и асимилацията са проявления на посткултурализма.

Мултикултурализмът може да служи като предпазна мярка за защита на гражданските права на расовите, етнически и културни категории, дотогава, докато расизмът съществува в една страна в някаква форма, т.е. докато тя не е станала пълноценно посткултурно общество. [5]

Глобализъм. Съвременното общество има глобален характер. Хората и идеите прехвърлят физическите и национални граници. Културните форми също нямат никакви граници, структури или регулярност. Става все по-трудно да се правят различия между

групи хора или определени "култури" и даже между хората от различни нации. Културата трябва да се осмисля в глобалните термини "етно-", "медиа-", "техно-", "финан-", "идео-". Това са каналите, по които културата изтича през границите. Отношението на тези канали определя контекста на осмисляне на културата и мултикултурализма. Вместо колективни различия, има глобален партикуларизъм, зависещ от мястото и времето.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИ И ФИЛОСОФСКИ ПОДХОДИ КЪМ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА.

Оформили са се няколко теоретични модели на мултикултурализма. Те са разбирания и за образованието. Всеки от тях има основа, цели, методи за достигане на желаните резултати (McLaren, 1994).

1. Консервативен и есенциалистски мултикултурализъм. Свързва се с противопоставянето на колективизъм и индивидуализъм. Колективизмът акцентира на равенството на хората. Всички имат "универсален човешки потенциал" и подлежат на уважение. Характерът и проявлението на този потенциал, обаче, са определени по нормативните стандарти на мнозинството. Всеки има равни права на справедливо разпределение на богатата (и образователни), стига да е придобил необходимия културен капитал ("норма"). Класическите ценности на Елада, Рим и Европа и на бялата раса са основа на цивилизацията (Евроцентризъм) и на "общочовешката" култура. Те са основания и на образованието като подготовка за гражданство. Тези, които не могат или не искат да се придържат към тази културна норма, са непълноценни, лишени от културен капитал и лошо социализирани. Критиката на Макларен е в следните насоки: културата на доминантния етнос е издигната в норма, от позициите на която се измерват всички други расови и етнически групи, в повечето случаи тя не се афишира (невидима норма) и затова е още по-опасна; консервативният мултикултурализъм е основан на асимилационистка идеология, като другите етнически групи са в периферията на основната култура; този мултикултурализъм е моноезиков; образователните стандарти, прилагани към всички деца са основани на една култура и облагодетелстват нейните носители.

2. Либерален мултикултурализъм. Хората са естествено равни по основните си права, но в действителност това равенство отсъства поради неравенството в социалната и образователна сфери. За да се промени ситуацията, трябва да се премахнат съществуващите културни, социални и икономически ограничения. Според Макларен, и този вариант е "етноцентристки, потиснически и универсалистки хуманистичен". Той е асимилационистки, тъй като асимилацията се възприема като необходимо предварително условие за равно разпределение.

3. Ляволиберален мултикултурализъм, мултикултурализъм на различията. Подчертават се културните различия, като те са причината за различията в поведението, ценностите, отношенията, познавателните стилове и социалните методи. Съгласно Търнър (Turner, 1993), в тази теория културата става признак за етническа идентичност и "лиценз за интелектуален и политически сепаратизъм." Индивидуализмът акцентира върху принципите за равно уважение на различията. Обществото е множествено и институциите трябва да защитават партикуларизма в него. Културната идентичност на човека е главното изражение на универсалния му потенциал, поради което подлежи на безусловно

уважение. Мултикултурната политика трябва да даде възможност на човек да се освободи от оковите на колективната идентичност. Позицията е най-тясно свързана с ляво-либералните философии. Макларен критикува игнорирането на социалните и исторически основания на различието; игнорирането на въпроса за неравномерното разпределение на ресурсите в обществото, която води до културни, политически, икономически и социални проблеми, пораждащи и поддържащи различията.

4. Критически мултикултурализъм. Културното разнообразие е основание за анализ, преосмисляне и преразглеждане на основни понятия и принципи, обичайни и за доминиращата, и за малцинствените култури, за да се създаде една нова, по-жизнена, открита и демократична обща култура. Съгласно Макларен, този модел потвърждава, че различията имат и политически и идеологически корени, т.е. има култура на “господарите” и на “робите”; предлага различията да се разглеждат винаги като отношение на социално и културно; стреми се да преобразува социалните и исторически условия, пораждащи различията, така че те да не са основани на доминиране и подчинение. Границите на тази среда са лингвистични, пространствени, идеологически и географски. Това са граници на “другостта” и дават възможности за разграничаването, поддържането и възпроизводството ѝ.

5. Антропологически мултикултурализъм. Мултикултурализмът е изискване на политически плуралистичното общество, в което никоя култура няма привилегирована роля. Всяка култура се защитава от позициите на категорията универсални човешки права, тя има равни достойнства и ценност, и има право на равна защита и поддръжка от държавата. Културните проблеми са юридически проблеми.

6. Бунтовнически мултикултурализъм. Категорията е въведена от Анри Жиру (H. Giroux, 1994) за описанието на педагогически практики, които дават възможност училището да стане място, където учениците и учителите да пресекат границите на своите култури (border pedagogy), да влязат в диалог, да развият нова множествена културна идентичност. [16]

ИНТЕРКУЛТУРАЛИЗЪМ. Интеркултурността е един сравнително нов феномен и това обяснява актуалността му в педагогическата теория. Той е политически, правен, етически, религиозен и педагогически проблем, доколкото се основава на принципите на свободата, толерантността и любовта, които са едно като категории, а друго като конкретни социални практики. Той зависи и от състоянието на междудържавните отношения както в региона, така и в глобален мащаб. Той противоречи в много голяма степен на натрупания опит и традициите в образованието, основани на етноцентристки подход.

Интеркултурността е понятие, което отразява най-точно процесът, който се развива повсеместно през втората половина на нашия век. Започнал като един отговор на расизма и асимилационната политика и като една философска концепция, той се трансформира в социална, медийна и особено в образователна практика. Последното е особено важно, тъй като изисква изграждане на определен модел на мислене и поведение в бъдещото дейно поколение.

Терминът «интеркултурно» и производните от него поставя акцент върху динамиката на процесите на акултурация - предполага реални взаимоотношения (интеракции) и взаимозависимости. Различията с «мултикултурно» и други производни е в това, че те акцентират върху статичните характеристики на ситуацията.

В англоезичната литература терминът “интеркултурно” се употребява рядко, за разлика от други езици - основно европейски. “Мултикултурно” е широко употребяван и контекстен термин. В литературата след 90-те години смисълът му се свързва повече с динамиката на акултурационните процеси и взаимното обогатяване на културите, т.е. практически термините “интеркултурно” и “мултикултурно” се покриват.

ИНТЕРКУЛТУРНО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ. Интеркултурното взаимодействие (употребява се и терминът «интеркултурна комуникация») е отношение между културите, основано на плурализъм, гаранция и защита на всички социални групи, на правото на идентичност и сътрудничество.

Интеркултурността предполага диалог и взаимно обогатяване на културите. Методологическата ѝ база е абсолютният културен релативизъм, възможен само в едно наистина демократично общество. Проблемът е в отношението абсолютно-относително в една култура и в културите изобщо, както и в ценностната система, на базата на която се прави тази оценка. Освен това, трябва да се има предвид, че релативизмът като концепция съществува по-скоро на елитарно ниво и като теория, отколкото като масова нагласа и като практика. По начало всяка култура е етноцентристка, но има догматичен и критичен, радикален и толерантен етноцентризъм. [15]

Културната идентичност е едновременно и условие, и пречка за интеркултурна комуникация; възприемането на другите като чужденци засилва диференциращите механизми. Тези механизми затрудняват едно точно оценяване на различията. Трябва да се акцентира на другите като подобни, за да се достигне до разбиране и разпознаване.[11]

ОСНОВНИ ВЪПРОСИ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

МУЛТИКУЛТУРНОСТ И ИНТЕРКУЛТУРНОСТ В ОБРАЗОВАНИЕТО. Мултикултурното образование и свързаната с него педагогическа теория се заражда и развива най-динамично в САЩ и Западна Европа през 60-те години на XX век. Първата фаза е на формиране на проблематиката и критичен подход към съществуващата практика. Изразява се в открояване на националните и етнически различия, проучване на специфичните проблеми на възрастните и децата от съответните етноси, приемане на постановките за плурализъм на културата и за противопоставяне на асимилационизма. Това се съпровожда с постепенно затихване на функциите на националната държава, особено като идеология и политика, за сметка на развитие на глобализационните процеси.

Втората фаза (70-те години) се характеризира с приемане на тезата за равенство на различните култури и особено на езиците и интеграцията им в училищната практика.

Свързва се с проучване на училището като система от социални, икономически и пр. фактори, които влияят на този процес. Основният проблем, който подлежи на решаване е този за билингвизма. Училището трябва да противостои на процесите на асимилацията и налагането на хегемонистична култура.

Третата фаза (80-те години) е постепенен преход към интеркултурно образование и интеркултурна педагогика. От педагогика на интеграцията, тя постепенно става педагогика на взаимодействието. Става преход от общи постановки към конкретно приложение на тази теория. Разработват се специфични образователни проекти и дидактически модели, които са насочени към специфични адресати и които включват освен училището и други институции и частни фактори, така че освен училищния живот се обхваща спорта, културния живот (изкуството), религиите и пр. В много случаи тези проекти не са само практическа реализация на идеи, а и разработка на нови теории.

В следващият етап (90-те години) се разработват теории и практики за въвличане в системата на интеркултурното образование на медиите, основно на телевизията. Интеркултурното образование се свързва с концепцията за «мондиализация на културата», като противопоставяне на практиката за доминиране на една култура над друга.

АРГУМЕНТИ ПРОТИВ МУЛТИКУЛТУРНОТО И ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. В дискусиата относно посочените явления основните аргументи “против” са: че те по-скоро разделят хората по расов и културен принцип, отколкото да ги обединяват; че те развива конформизъм, което като модел на поведение е нежелателно в определени ценностни системи; че те дават предимства на “другите” за сметка на доминиращото население, противопоставят се на политиката на равни възможности, тъй като отдават повече внимание на малцинствата - при съвременни условия, интеркултурното образование фактически е част от образователното неравенство; етническата и класовата принадлежност са силно преплетени и това обезсмисля изтъкването на етноса като отделен фактор. Мултикултурното и интеркултурното образование елиминират проблема за социалното неравенство и действията против него [10; 18].

ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ. Всички концепции за интеркултурно образование се основават на общи предпоставки, съдържат общи ръководни принципи за действие, споделят желанието да направят културния плурализъм и етническото разнообразие основна съставка на образователния процес. Тези общи предпоставки са няколко. [7]

Социалната реалност. Почти всички страни са културно плуралистични, социално, езиково, религиозно и расово стратифицирани. В същото време, във формалните обществени аспекти (политика, методи, разпределение на властта) преобладават мнозинственият етноцентризъм и културните ценности на средната класа. Същото е характерно и за образованието.

Въпреки плурализма на обществото, болшинството хора живеят в относително изолирани анклавни, далеч от други, които са расово, социално и културно различни. Всичко това се отразява и на училището. В него процъфтява неофициалното неравенст-

во, проявяващо се в расизъм, етноцентризъм, предрассъдъци, фаворитизъм, дискриминация, културна хегемония. Доминират мнозинствените културни стандарти. Неспазването им се разглежда като отклонение от правилната линия. Интеркултурното образование е потенциално средство за коригиране на тези несправедливости.

Влиянието на културата и етническата принадлежност върху човешкото развитие. Културата формира човешкото поведение, отношения и ценности. Социализацията е културен феномен. Хората са социални същества, с индивидуални биологически и психологически черти, определени и от тяхната етническа среда, колективно наследство и културен опит. Влиянието на културата и етноса е определящо в ранните стадии на човешкия живот и преобладават след това до края на живота. Някои вторични елементи на културата може да бъдат изменени след време и с опита, но основата на идентичността се запазва през целия живот.

Социализацията става проблематична в образованието, когато то е основано на един културен модел и изключва всички други или когато се налага на културно различни деца. Опитите за подобно налагане водят до културна адаптация, маргиналност, отчуждение и изолация. С изключение на адаптацията, нито един от тези отговори не благоприятства максимизирането на човешкия потенциал и академичния успех на учениците. Несъвместимостта между културата на училището и на различните етнически групи трябва да е главен фактор относно образователните интеркултурни програми.

Условия за ефективно обучение. Обучението е културен процес, реализиращ се в социален контекст. За да стане обучението по-достъпно и равноправно за разнообразните по култура ученици, техните култури трябва да са познати и по този начин да се отстрани незнанието, наложено на образованието от доминиращия културен опит.

Училището обслужва човешките потребности от социализация, самоизграждане и формиране на учебни навици. Всеки негов елемент е културно определен. То е отражение на обществото, огледало на доминантните културни ценности. Те се сблъскват с културните нагласи на учениците. Неизбежният резултат е културен конфликт, независимо че много често е непреднамерен.[7]

Учителите често се основават на лъжливата представа, че техните ценности, вярвания и действия са норма за всеки и че, са извън всякакви културни ограничения, или са културно неутрални. Това е особеност на традиционната педагогика и психология, които се стремят да нямат никакво отношение към която и да е конкретна култура и все още предстои да бъдат диференцирани в контекста на културно плуралистичната ситуация в училище. Идеята за универсален подход към детето, независимо от неговата културна идентичност е парадоксален.

ФИЛОСОФСКИ ПРЕДПОСТАВКИ: ПОСТМОДЕРНИЗМЪТ. От края на 60-те години започна интензивен процес на промяна на възгледите в литературата, изкуството, философията и науката, свързан с промяната и разпада на тези социални форми и ценностни ориентации, които се свързват с модерността (индустриалното общество). Този процес се означава като постмодернизъм. Като течение той е нехетерогенен теоретично, представлява стилова смесица, акцентът е върху разнообразието и иновациите и върху конструи-

тивната промяна на действителността. И до сега се водят дебати за това, кой е истинският вариант. Подходите, които се определят като постмодернистки най-често са деконструкционизмът, постструктурализъмът, неопрагматизмът, постколониализмът, постаналитичната философия и херменевтиката, както и движения за мир, екологични и феминистки движения. [3;8;21;22]

Основен проблем са напрегнатите отношения, породени от различията и подобията, в ситуацията на задълбочаващите се процеси на глобализация: миграция на хората, крос-културно взаимодействие, взаимодействие на локално и глобално. Приема се, че няма обективна истина и не е възможен обективен научен метод [3]. Отрича се абсолютното знание, авторитетите и единствените метанаративни теории, вместо тях се извежда на преден план контекстът (дискурсът) и множествените хоризонти (възможности).

Постмодернизмът е отрицание на културната политика на модернизма (твърди културни граници) на множество различни нива (културен релативизъм). Той теоретизира културата като фундамент за политиката; в контекста на променливите идентичности, преодоляване на границите и несинхронна памет. Отрича се модернистичната същност на културата като система от граници, универсализацията на езика, културният есенциализъм (хай-култура) противопоставян на ежедневната поп-култура. Значително място в това отношение се определя на новите електронни технологии за индивидуализация на идентичността и новите социални формирания.

Субективността също се изгражда в рамките на различията. Либералното хуманистично понятие за субективност, е основано на самоопределено съзнание, резултат от рационален и автономен способ на разбиране и знание. Постмодерната субективност е многократно, слоеста и неунитарна; съставена от различия и противоречива. [8]

Постмодернизмът подлага на съмнение и идеята за универсалното, неизменното по отношение на човешката личност. Обществото е силно фрагментирано. Изходна клетка (и реална единица) в историята е човешкият индивид (своеобразен и неповторим). Затова и всяка общност, всяка колективна норма и общо правило са спрямо него насилие, репресия, от които той се стреми да се освободи.

В съвременните западни страни държавата е управлявана от буржоазията в свой интерес. Необходима е борба против всички видове национално, социално или културно неравенство. Недопустимо е обявяването на една част от обществото за по-културна, от другите. Трябва да бъдат разобличени всички видове расова, национална, социална или културна йерархизация.

Постмодернизмът формира разбирането, че действителността е по-сложна отколкото хората са си представяли. Светът е огледало на нашите мисли. Ние го възприемаме в съответствие с нашите потребности, интереси, предубеждения и културни традиции. В този смисъл, знанието е резултат от взаимодействия между нашите идеи за света и нашия опит от изучаването на този свят. Опитът и културата са дълбоко свързани и взаимозависими. Тъй като действителността е частично зависима от културата, тя се изменя след известно време, тъй като и културата се изменя. Знанието нито е вечно, нито е универсално, но някои елементи на универсалност има при всички култури.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ ОБРАЗОВАНИЕТО В ПОСТМОДЕРНОТО ОБЩЕСТВО. В модерното общество образованието се основава на традиционна система от ценности и практически умения. Вътрешният живот в училището е огледален образ на индустриалното общество: властни взаимоотношения; авторитарна роля на учителя; йерархия, групиране, масовост и отсъствие на индивидуализация; наличие на работни места - стаи и чинове; локализация в пространството и времето. В постмодерното общество тенденциите в образованието са няколко:

1. Човешките отношения, изкуството и образованието се основават на множество различни ценности и тези ценности вероятно са в конфликт. Знанието е резултат от ценности и култури, то е изменчиво - няма установена, универсална философия на образованието. В същото време, трябва да се идентифицират някои принципи, които придават известна стабилност и насоченост на практиката. Постмодернизмът постулира, че трябва да има различни образования, а не просто модификация на "господстващата тенденция". Образованието е индивидуално, то е "поле", "пространство", в което всеки търси и намира своята "образователни траектория".

2. Няма единна "форма на образование", образованието трябва да задоволява нуждите на разнообразните групи и индивиди. Един от лозунгите на постмодернизма е "да няма никакъв център", в случая да няма някаква централна традиция в образованието. Традиционно в училище образованието е с тенденция за Евроцентризъм, ориентация към средната класа, маскулинизация на културата и култура на бялата раса.

3. Обучението трябва да е последователно демократично и диалогично. Тогава и ученическите ценности ще бъдат уважавани, техните разбирания ще станат достъпни за другите ученици и учителя. Учителят, както и философът, по думите на Рорти, решава същите проблеми в живота, както останалите хора, като използва други инструменти и средства. Това не му дава основания да доминира и да им налага решения, тъй като няма гаранция, че тези решения ще са по-добри или универсални. Учителят предлага, сравнява, убеждава, но не налага своите решения. [3;12]

ПОСТМОДЕРНАТА ПЕДАГОГИКА. Постмодерната педагогика разглежда образованието като средство за възпроизводство на демократичното общество, като политическа дейност (А. Жиру). За нея то е средство за създаване на граждани, способни да контролират собствения си живот. Това е възможно само при демократично образование. Това означава да се обезпечи на учениците възможност за развитие на критичен подход към живота, за да оспорват и преобразуват съществуващите социални и политически форми, вместо просто да се приспособяват към тях; да развият в себе си състрадание, гражданска храброст, готовност за риск и пр. социални умения, които са съществени (необходими) за демократическите обществени форми.

Постмодерната педагогика е педагогика на различията - тя е основана на различни етически дискурси. Тя дава на учениците различни варианти за структуриране на отношенията в обществото. Обединяващото тези етически дискурси е борбата против неравенството, несправедливостта и за разширение на основните човешки права.

Различието се интерпретира по два начина: (1). като основа за разбирането на многопосочната и противоречива ученическа идентичност и субективност; (2). като социален маркер - формиране и развитие (история) на различията между групите в демократичното общество.

Постмодерната педагогика трябва да създава нови форми на знанията чрез разрушение на дисциплинарните граници (интердисциплинарно знание). Тя включва ежедневно знание и дава шанс на тези, чийто гласове традиционно не се чуват (културата на тишината) в пределите на монолитните култури. Тя е педагогика на специфичното. Учениците и учителите са агенти в рамките на специфични истории, култури и социални отношения. Училището произвежда и легитимизира определени културни ресурси. Затова учебният план трябва да се разглежда като културен сценарий, който структурира определени жизнени пътища, в които включва учениците. Той трябва да дава алтернативни възможности.

Постмодерната педагогика разглежда учителите като специфични по своето политическо и социално положение интелектуалци. Те са в широкия смисъл на думата културни работници, заети в производството на идеологии и социални методи, насочени към усъвършенстването на социалните и политически параметри на тяхната страна и на света като цяло. Те трябва да са критични и смели, да осъществяват своята власт без да подтискат и унижават другите хора. Те трябва да прилагат педагогически методи, които усилват възможностите за критично съзнание и действие. Това трябва да са диалогични методи. Те трябва да се основават на първенството на социалното, интерсубективното и колективното. [8]

ОПРЕДЕЛЕНИЯ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Може да дадем следното определение: *образователен процес, в който участниците, представители на разнообразни етнически, расови, религиозни и социални групи и съобразно със своите институционални роли, традиции и интереси, работят кооперативно, в дух на взаимозависимост и взаимно уважение, необходими за обединението на страната и света.*

В литературата се срещат много и различни други определения [5; 6; 7; 14; 19]. Визират се или културните характеристики на разнообразните групи, или социални проблеми (политическа власт, икономически ресурси), или расови характеристики.

Интеркултурното образование се определя като: движение..., философия..., концепция..., процес..., подход..., методология..., съдържание..., политика и методи..., структура и субстанция..., действие и отражение..., знание и ценности..., образователно средство...

Интеркултурното образование е характеристика на образователните процеси в плуралистичните общества. Интеркултурното образование е базово за всички ученици в едно културно, етнически и социално плуралистично общество. То е необходима предпоставка за качествено общо образование. То има собствена ценност, а също и инструментална ценност за подпомагане постигането на други образователни цел.

То е образование, за което интеркултурността е философия - възприемането на всички култури в процеса на комуникация като такива, каквито са и развитие на взаимно

обогаляващи акултурационни процеси. То е движение за образователни реформи, насочено към изменение на образователната среда, което изменя всички компоненти на образователния процес - ценности, правила, учебни планове и материали, организационна структура, методи и управленска политика, за да отразят културния плурализъм.

Интеркултурализмът в образованието предполага действия на всички нива - обучение, администрация, управление, планиране, оценка, училищен климат. По такъв начин, всеки въввлечен трябва да играе активна роля в осъществяването на мултикултурното образование.

Интеркултурализмът в образованието предполага разнообразие по отношение на съдържание, структури и методи, затова е за предпочитание конкретните педагози да развият свои собствени концепции в пределите на общите граници, съответстващи на конкретни потребности, отколкото да се налага някаква универсална структура.

Продължителен процес, изискващ много време, средства и усилия, както и подробно планирани и обмислени действия, целите на който едва ли ще се осъзнаят от всички и едва ли ще се постигнат в пълна степен, затова по-скоро се възприема като идеал, към който трябва да се стремим.

Институциализирана философия, която подчертава важността, закономерността и виталността на етническото и културно разнообразие в живота на индивидите и групите; политика и методи, които демонстрират уважение към културното разнообразие. Хуманистична концепция, основана на човешките права, равенството, уважение на алтернативните начини на живот, приемане, разбиране, и социална справедливост.

Образование с цел възприемане на демокрацията и мултикултурността на едно общество и подготовка за живот в тези условия. Средство за достигане на образователно равенство - учениците от различните расови, етнически и социални групи, от двата пола и учениците с особености в развитието и поведението да имат равни образователни възможности в училище.

Образование, свободно от уклони и предразсъдъци, изследващо другите перспективи и култури, вдъхновено от целта за формиране на деца, чувствителни към множество жизнени пътища, различни способности за анализ на опит и идеи, отхвърляща всички форми на дискриминация в обучението и междуличностните отношения в училище спрямо деца, които са жертви поради техните уникални културни характеристики (етнически, расови, лингвистични, полови и т.н.). Етническите и културни малцинства се разглеждат като съставени от хора със специфични и различни от тези на мнозинството нужди, включително и от образование и от професионална квалификация.

Интеркултурализмът в образованието предполага фундаментални изменения в концепцията, организацията и изпълнението на образователния процес, по посока на отказ от монокултурната ориентация и културните норми на средната класа. Тези изменения трябва да са преднамерени, всеобхватни, продължителни. Той предполага разнообразие на методите и интеграция на различни научни области - хуманитарни, социални, природни, изкуство и пр.

Никой културен модел не е еднакво приложим към всеки човек. Образователните решения, взети без отчитане на културния плурализъм не могат да задоволят потребнос-

тите на голям брой ученици по най-добрия възможен начин. Несъвместимостта на културните структури, процедурните правила, ценностни ориентации, значимите теми и стиловете на работа могат да причинят училищни проблеми на много културно различни ученици. Максимизирането на училищните успехи изискват социална компетентност, академически способности и културно съответствие.

Интеркултурното образование не е само лозунг и теория, а ежедневна работа. То се изразява най-вече в образование в различност и постигане на съзнание за собствена-та идентичност. Характерна особеност е, че формирането на учениците става едновременно с формирането на учителя.

Интеркултурното образование има исторически измерения. То е необходимо за разбиране на миналото: идентичността (личностна, културна, социална); историята и културата на другите; еволюцията на мотивите им. То е необходимо и за посрещане предизвикателствата на настоящето: ксенофобия, фундаментализъм, насилие. То е основата на живота в бъдеще: мирно съжителство; солидарност; уважение на другите хора.

ОСНОВНИ ЦЕЛИ. Целите на интеркултурното образование са многочислени и варират в зависимост от контекстни фактори. Този въпрос се разглежда от много автори [1; 6; 9; 17; 20; 23], но най-доброто им изложение може да се види в работите на Ж.Гей, който ги групира в 7 групи, като обхващащи трите области на обучението (познавателна, емоционална и поведенческа) и включват и терминалните, и инструменталните ценности. [7]

1. Развитие на етническа и културна грамотност. Необходимо е да се обезпечи на учениците информация за културата, историята, приноса и перспективите на всички етнически и расови групи в съответната страна, каквато традиционно не присъства в курикулума, за да се заменят неточните, изкривени, повърхностни, едномерни, непълни и неправилни образи на тези групи, получени най-вече от медиите с информация всестранна, аналитична и сравнителна, за да се проявят подобията и различията във и сред групите. Това се отнася най-вече до по-малките малцинства, които често са незабележими. Целта е да се получи адекватна оценка на различните култури - ценности, начин на живот и поведение и пр., независимо дали са представени или не в дадения локален случай. Представяне на вариативността и различията на културите като едно реципрочно обогатяване.

Тази информация е от значение и за представителите на мнозинството, и на малцинствата. Типична грешка е приемането, че малцинствата априори са запознати със своята култура и история или обратното, че тези знания са значими само за тях. Тези знания са необходими както за разбирането на другите, така и на самите себе си.

2. Личностно развитие. Интеркултурното образование води до развитие на по-силно себеразбиране, положителна Аз-концепция и гордост от етническата идентичност - разкриване на ценностите и връзките, съставлящи уникалността на хората; изграждане на познавателни, мотивационни и поведенчески основания за лична его- социо-, етноцентристка сигурност. Това прави личностното развитие на учениците по-качествено и усилва техните интелектуални, академични и социални достижения; помага за максимализира-

нето на човешкия потенциал, задоволяване на индивидуалните потребности, увеличаване на чувството за личностна ценност, доверие и компетентност.

3. Коригиране на предразсъдъци (ценности и нагласи). Силните етнически и расистки предубеждения и етноцентристките ценности упорито се съхраняват в много общества. Традиционни нагласи са, че някои етноси страдат от бедност и безработица поради своя мързел и нисък трудов морал; доминирането на едни над други се отдава на вроденото им интелектуално превъзходство и предназначението им да са лидери и пр. Интеркултурното образование служи за коригиране на тези неправилни представи. Тази корекция включва две насоки - подкопаване на увереността в някои представи и формиране на нови, положителни и обогатени представи, които да заменят старите, отрицателни.

Крайната цел е приемане и уважение на културните различия; трансформиране на образите и представите, свойствени за различните култури - основа на отношенията и поведението; не доминиране на една култура над друга, взаимен обмен на ценности, отричане на национализма, етноцентризма, сепаратизма; разбиране и зачитане на уникалното етническо и културно наследство; придобиване на знания, нагласи, умения за съществуване в сътрудничество, емпатия и солидарност - умение за възприемане и разбиране на другия, конструиране на по-хуманен свят.

4. Постигане на интеркултурна социална компетентност. Учениците трябва задължително да се научат да разбират хора, които са етнически, расово и културно различни от тях и да взаимодействат с тях. Въпреки нарастващата мултикултурност на обществото, повечето ученици живеят в етнически и културно изолирани анклавни. Опитът в крос-културни взаимодействия води често до отрицателни отношения, ценности и очаквания; груби грешки на тази основа; засилена тревожност; междурасови и междуетнически конфликти.

Интеркултурното образование може да ослаби това напрежение, да формира навици за кроскултурни връзки, междуличностни отношения, контекстен анализ, разбиране на алтернативни гледни точки и културен анализ на условията на живот; развитие на комуникацията между индивиди, групи, общества, за да се направи тя по-позитивна и обогатяваща за всички.

5. Формиране на базови образователни навици. Главна цел на интеркултурното образование е да облекчи усвояването на основни учебни навици на етнически различни ученици, свързани основно с тяхната грамотност (билингви); развитие на постоянство и стремеж към достижения; стимулиране на учебните усилия и настойчивостта; формиране на навици за критично мислене и решение на конфликти. То се основава на разбирането, че част от проблемите на децата от някои етно-културни групи (малцинства) се дължат на несъответствието на интелектуалните им и емоционални особености на училищната култура. Културно контекстуализираното обучение е предпоставка за образователен процес, който е по-ефективен за етнически разнообразните ученици.

6. Постигане на образователна справедливост. Тази цел на интеркултурното образование е по-широка и по-философска. Образователната справедливост означава възможност за прогрес и социална мобилност на меритократска основа и води до соци-

ална, политическа и икономическа справедливост. Тя е недостижима за някои ученици, тъй като някои етнически групи нямат достъп до образование с най-високо качество. Интеркултурното образование води до трансформиране на властните отношения и реализиране на равенство за тези, които са депресирани поради своята култура, начин на възприемане на света и поведение. Училището трябва да предлага възможности на широк кръг хора да избират варианти на образование, които са съвместими с техните културни стилове. Тези избори водят до паралелност във възможностите и сравнимост в достиженията на учениците.

7. Развитие на личностна готовност за социални реформи. Крайната цел на интеркултурното образование е да провокира процес на изменения в училищата, които в крайна сметка ще се отразят на обществото. Училището играе конструктивна роля, формирайки ученици със съответните ценности и навици, които са социални агенти на изменения и които са склонни да преобразуват обществото в духа на философията на мултикултурализма. То е път за гражданско образование и за формиране на ефективни граждани на демократичното общество. В терминологията на Бенкс, то формира социално критични политически активисти и компетентни лидери в културно плуралистично и етнически разнообразно общество и свят. В същия дух е концепцията на Слитер и Грант за мултикултурно образование за социална реконструкция.

ОСНОВНИ ЗАДАЧИ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Посочват се следните задачи на интеркултурното образование: (1). Повишаване ефективността на училищната мрежа с цел обхващане на децата на мигрантите и малцинствата. (2). Поддръжка и заздравяване на основни социални умения (главно свързани с езика). (3). Намаляване силата на социалните конфликти в училищното пространство. Подобряване на социалбилността - приемане на другите след опознаване и приемане на себе си; постигане на съгласие със себе си и с другите; повишаване на толерантността в училището и в квартала. (4). Подобряване качеството на работа в училищата с мултиетническа среда. Преодоляване на комплекса "лоша репутация" ("маргинализационен комплекс") за училището. (5). Подготовка на учителите, на дидактически материали, мотивация, демонстрация и обучение в ефективни образователни практики. (6). Идентификация, измерване и анализиране на училищните постижения, типове училищно поведение, интеракцията "учител-ученик" при децата от различните етноси и определяне на различията - както структурни, така и психологически, които въздействат неблагоприятно върху училищната успеваемост (специфичните затруднения). (7). Формиране на адекватни стратегии на преподаване. (8). Развитие на етнокултурна рефлексия на учителите към децата от различни общности. Подготовка на учители и друг училищен персонал за работа в хетерогенна в културно отношение среда.

ЦЕННОСТИ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Интеркултурното образование има няколко задължителни етически ценности (аспекта): (а). Мир и отрицание на войната - братство между хората. (б). Отрицание на политическата демагогия, расизма, национализма, сексизма, етнизма, лексизма. (в). Равенство и отрицание на неравенството -

признаване на равни права на всички хора на Земята. (г). Емпатия - развиване на човешката чувствителност, разбиране на другите, съчувствие и съпреживяване на емоциите на другите. (д). Солидарност - съдействие за изграждане на едно по-хуманно общество. (е). Уважение - ненасилие над човешката природа, внимание и уважение към културата на «другите», като особено внимание се отделя на лингвистичните им проблеми. (ж). Стратегия на комуникация в дух на толерантност, изключваща сегрегацията.

НАПРАВЛЕНИЯ НА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ. Те са няколко:

Лингвистично. Основният проблем е за билингвизма и особено при децата от училищна възраст. Също така - за националния език и възможността за интегриране в интернационалното пространство (чуждоезиково обучение).

Артистично. Свързано с възприемането на чуждото изкуство, което почива на различни естетически критерии (Африканско, Азиатско, Мюсюлманско и пр.).

Идеологическо. Основният проблем е свободата на ценностно влияние, възможността на детето да има достъп до различни, характерни ценности за неговия етнос, както и разбирането от другите на тази специфика.

Историческо. Основното е преодоляването на националния провинциализъм и ограничение.

Политическо. Да се даде достатъчно ясна представа за съвременната демократична система, която не поставя ограничения пред хората по различни критерии. Разбиране на следствията от това (имиграция, миграция и пр.).

Икономическо. Да се разбере основната връзка демокрация-плюрализъм-пазар-свобода.

Социално. Да се развият идеите за диференциация и общност на живота, етноси, класи, страти... взаимовръзка, богатство на отношенията, пълноценност, невъзможност за нарушаване на социалната хармония чрез социално инженерство.

Етическо. Недопустимостта на дискриминация на човек от човека във всички сектори на социалния живот. Спазване на правата на хората. Хуманизъм, толерантност и пр.

АСПЕКТИ НА ИНТЕРКУЛТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ. Обикновено се посочват четири аспекта: (1). Образование на малцинствата. Има за цел интеграцията им в обществото и взаимното опознаване и обогатяване с мнозинството. (2). Образование на чужденци и имигранти. То е предназначено за чужденци, които имат желание да усвоят културата и езика на мнозинството. За чужденци, които учат в училище комплекс от предмети. Свързано е със защита на културата на техния етнос. (3). Подготовка на хората за интегриране в други култури (емиграция), като дуалистичната идентификация се разглежда като едно позитивно качество на личността. Основно се свързва с изучаването на чужди езици и култури. (4). Интеркултурното образование е и интергенерационно, тъй като различните генерации в обществото практически са производни на различни култури и живеят в различни културни ниши.

ПРИНЦИПИ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Интеркултурното образование е основано на някои общи принципи: (1). *Всеобхватност* - предназначено е за всички ученици във всички степени и типове училища. (2). *Развиващ характер* - процес на систематични, прогресивни и продължителни изменения, свързани с развитието на детето. (3). *Индивидуализация на опита* - мост за създаване на значими връзки между абстрактното знание и фактическия жизнен опит на етнически и културно различни ученици. (4). *Връзка с общото образование* - то е необходимо за качествено общо образование и не може да го замества или изчерпва. (5). *Личностен подход* - всички хора се характеризират с множественост на културната идентичност, различни степени на присъединеност, изразени чрез бит, обичаи, език, социални връзки, родство и организационно членство. (6). *Динамичност* - интеркултурното образование трябва да отразява променящата се природа на културите. (7). *Корекционен подход* - акцент върху училищните проблеми на културно различните ученици. (8). *Разнообразие* - интеркултурното образование води до сливане на разнообразни културни наследства, опити, перспективи и приноси.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Интеркултурното образование е свързано със съвкупност от знания, умения и компетентности и води до истинска промяна на начина на мислене, до един дух на отхвърляне на конфронтацията с другите култури за създаване на нагласи за реципрочност и коопериране. То има за крайна цел постигане на промяна в мисленето. До там води преимущественото придобиване на интеркултурен опит: индиректно, чрез аудиовизуални материали, документи и кореспонденция; директно - чрез опит с "чужди".

Интеркултурното образование е свързано с усвояване на социални умения: за изслушване; за комуникиране; за работа в група; за емпатия. Крайната цел в това отношение е потенциална социална компетентност.

Интеркултурното образование е свързано с усвояване на основни знания от хуманитарни и социални науки: културна антропология (запознаване с процеса на конструиране на една култура, усвояване на инструментите за културна комуникация - вербални и невербални); социология (запознаване с различните обноси, ориентации, изисквания, които пречат на интеркултурното образование и които са в основата на различните стереотипи и предразсъдъци); психология (запознаване с психичните феномени, свързани с интеркултурната динамика); етика (запознаване с ценностите на всяка култура, създаване на критерии за оценка на ценностите); педагогика (запознаване с процесите на индивидуалното съзряване); история (разкриване на историческите причини за появата на различия между културите); география (влияние на хората за трансформация на средата).

ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ЕФЕКТА ОТ ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Изследванията на реалните ефекти от интеркултурното образование са малко. Опитите са насочени към определянето на концептуалните параметри, културните характеристики, развитието на курикулума и образователните стратегии и практики. Емпиричните изследвания

са на ограничени параметри: Аз-концепция, грамотност, кооперативно обучение и развитие на етническата идентичност, културни ценности, стилове на учене, стилове на комуникация и стилове на действие на различни етнически групи. Повечето автобиографични материали демонстрират личностна значимост, но трудно може да се приемат като доказателствен материал.

Обзорите [7; 23] показват, че расовите, етнически и джендер-атитюди на учениците може да въздействат положително на различните аспекти на обучението. Положително за подобряване на етническите отношения и изменение на отрицателните расови и етнически нагласи към другите влияят мултикултурните материали, опосредстването на опита, ролевите игри, моделирането и кооперативното обучение. Те водят до повече междурасови и междуетнически контакти (дружба), увеличават ученическото самоуважение и способността за емпатия и водят по-високи академични достижения. Съобразяването с познавателните стилове на учениците от различни етноси дава феноменален ефект по отношение на социалните и академични постижения (време за решаване на задачите, волево внимание, качество и количество на участията, посещение на училище, умения за четене и писане и пр.). По-силен е ефектът при ученици от малцинствата. Емпирични изследвания говорят, че учебните инициативи, които се отразяват положително на малцинствените ученици са от полза и на тези от мнозинствения етнос. Обратното, обаче не е вярно.

УСЛОВИЯ ЗА ЕФЕКТИВНОСТ НА ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Посочват се някои условия за ефективност: (1) цялостност на реформата; (2) всеобхватност - за всички ученици, по всички предмети; (3) включваща придобиване на знания, формиране на ценности и развитие социални действия и умения относно етническия и културен плурализъм; (4) признание, приемане и афиширане на разнообразието като фундаментален факт и съществена особеност в човешкия живот, обществото и света като цяло; (5) конкретност - усилията за изменения трябва да са насочени към точно определени измерения на образователния процес (съдържание, процес, форми на организация) и да са свързани с преднамерени цели и действия; (6) обучението трябва да бъде така изменено, че да стане чувствително към повече индивидуални стилове на учене; (7) концептуалната ориентация към интеркултурно образование трябва да се използва в качеството на директива за определяне на съответните стратегии за действия и като критерий за определяне на ефективността на системата; (8) усилията, предприети за осъществяване на интеркултурното образование трябва да са развиващи и съответстващи на особеностите на преподавателите, учениците, предмета и училищния контекст; (9) учителите и учениците трябва да участват активно в процесите на реформи на много нива и по различни начини.[7]

ПРОБЛЕМИ И ГРЕШКИ ПРИ ИНТЕРКУЛТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ. Практиката на интеркултурното образование се съпътства с някои често срещани грешки и уклони:

Лингвистичен уклон: един от най-силните, свързан с използването на езика на доминантната култура в училище и изискващ следването на един единствен правилен

или най-добър начин на говорене и писане (стандарт), далечен от майчиния език (в т.ч. и диалектите) на учениците.

Стереотипизация: много курикуларни материали съдържат стереотипи относно пола, етноса и расата.

Незабележимост: много малко курикуларни материали дават представа за позитивния принос на малцинствата и жените в развитието на страната.

Небалансираност: много често курикулумът дава само една интерпретация или перспектива (доминантната), като игнорира напълно тези на малцинствата.

Фрагментация: много често курикуларните материали включват допълнително фрагменти за приноса на малцинствата в дадена област, вместо целите да са пропити от съответната идея (напр. “ромска музика”, “ромски приказки” и пр.).

Недействителност: доминантните етноси често се изобразяват по нереалистичен и идеалистичен начин – силни, победоносни, хуманни, състрадателни.

Пропуск: тенденция за игнориране или минимизиране на спорните проблеми от типа на предубеждения, сексизъм, расизъм, етнизъм.

Видимост: съсредоточеност върху груповите параметри, а индивидуалностите се разглеждат или като потвърждение, или като изключения.

Тривиализация: действията и случаите са съсредоточени само върху артефакти (културни факти) или свободното време. Типично е изучаването на обредната практика във връзка с някои празници, при което не се дава никакво по-съществено познание за бита и културата на съответния етнос, тъй като много от елементите на обряда остават неясни.

Образователна стилистика: образованието често е моностилово - учителят не се съобразява с различията в образователните стилове на учениците. Изследвания в САЩ показват, че съществува не само “бял”, но и “черен” стил: чернокожите ученици са по-леко-зависими, глобални, интуитивни. Интеркултурното образование е многостилово.

Методи на оценяване: стандартизираните методи оказват силно негативно въздействие върху децата от малцинствата и изобщо на “различните” ученици, в т.ч. на по-надарените.

Сегрегация на курикулума: в много училища се получава етническа или расова сегрегация при включването в различни курсове, достъп до учебни материали и ресурси, като някои от тях са предназначени за различни категории ученици. Интеркултурното образование изисква десегрегирани учебни планове. [6]

ИНТЕРКУЛТУРНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ МОДЕЛИ. В литературата се предлагат много различни подходи за практическо реализиране на мултикултурното образование.

Бенкс (1993) дефинира четири подхода, всеки от които все по-съществен и всеобхватен, а и исторически всеки следва след другите: (1). Запознаване с приноса на културно различните групи и индивиди. (2). Добавъчен подход, в който мултикултурните теми и уроци и са приложения или допълнения към съществуващите учебни планове. (3). Трансформационен подход - основата на курикулума и обучението е изменена по такъв начин, че да отрази перспективите и опита на разнообразните културни, етнически, расови и со-

циални групи. (4). Социално-дейностен подход - въвличане на учениците в социополитически действия за повече равенство, свободи и справедливост за всички.[7]

В един много по-разгърнат вид може да се говори за 7 подхода [6;16;18]:

1. “Доброжелателен мултикултурализъм” или “обучение на културно различни ученици”. Този подход е повече процес-центриран. Цели да направи по-ефективни отношенията на учител и ученик и връзката с ученици от различни етнически, културни и расови групи (малцинства) като основание за подобряване на образователните възможности и резултати. Образованието се разглежда като диалог. Акцентът е върху преподавателя, развитието му, обучението в клас. Целта е да се изравнят образователните възможности на учениците от етническите малцинства, правейки ги по този начин потрудоспособни и социално мобилни. Те изпитват академични затруднения поради това, че училището е във властта на господстващите ценности. Увеличавайки съвместимостта между индивидуалната култура на ученика и училищната култура води до увеличаване на академичните достижения. “Различните” ученици се обучават в рамките на стандартния курикулум по начини, които са съобразени със специфичните им стилове на учене и езикова подготовка. Много често подобни програми се наричат “специални”, “компенсаторни” и пр. и не могат да излязат извън класификационните схеми от рода на “нормално-ненормално”.

2. “Културно разбирателство” или “човешки отношения”. Основната цел е да се увеличи чувствителността на учениците и учителите към етническите различия в класа. Основа е културният релативизъм: “всички ние сме различни, но равни”. Такива програми са адресирани към всички и включват: разкриване ценността на културните различия, разбиране на значението на концепцията за култура, приемане на другостта, правото да бъдем различни и пр. Целта е създаване на културно хармонична училищна среда, в която оценката и уважението на различията намалява напрежението и отчуждението на малцинствените групи в училището и в обществото; да подобряват културния и политически климат в училище - за увеличаване на расовата и етническа търпимост, за десегрегация на училището, за справедливост и еднакви права и възможности на всички, за дебатирание и общо решаване на проблеми, за чуждоезиково обучение (в т.ч. на майчин език) и пр.; намаляване на расизма и предразсъдъците и увеличаване на социалната справедливост. Подходът е критикуван по няколко линии: акцентът на различията, а не на подобие често укрепва отрицателното отношение към “другите”; често се стига до стереотипизация и игнориране на вътрегруповите различия; често се елиминират социалните фактори за различия; неправилно се предполага, че културното разбирателство и развитието на крос-културни компетентности автоматично ще намали интеркултурния конфликт, докато той може да се дължи фактически на структурни и исторически причини.

3. “Изучаване на отделни групи”. На задълбочено изучаване са подложени отделни групи, с цел получаване на по-пълна представа за тях: информацията относно историята, опита и социополитическите и икономическите проблеми. Стремещът е да се повдигне статусът на определени групи в обществото чрез вътрешни средства.

Проблемът е в това, че изучаването на една група не води до знание за другите, както и, че малцинствената група се изучава в съпоставка само с основната, но не и с

другите малцинствени (бикултурна перспектива). Също така, това е изгодно за солидарността на in-групата, но тези различия могат в крайна сметка да намалят нивото на солидарност.

4. “Образование за културен плурализъм”. Целта на този вид мултикултурно образование е съхранението на всички култури. Счита се, че училищните програми, разширяващи културният плурализъм, увеличават възможностите на малцинствата и създават необходимият климат за академични успехи и намаляват расизма и потискането. Най-традиционният и общ подход. Той е съдържателно-центриран, с акцент на единици на обучение (уроци, модули, курсове) относно историята, културното наследство, приноса и социалните проблеми на етническите групи. Тези единици може да се включват в разни предмети, но най-често това става в социалните науки, езиките и изкуствата. Анализ на учебници и други учебни материали и корекция, за да се увеличи тяхната точност в представянето на културното разнообразие. Този модел води естествено до явлението “етнически чисто училище”, което е политическа стратегия за съхранение на етническите интереси. Такава стратегия фактически отхвърля интеркултурната компетентност и затвърдява границите между групите.

5. “Бикултурно образование” или “образование за културна компетентност”. Изисква учениците и учителите да демонстрират компетентност на езика и културата на други (от тяхната) групи - на мнозинствената и своята собствена. Бикултурните програми също са на плуралистична основа. Теоретически, те помагат за съхранението на етническите език и култура чрез интеркултурно взаимодействие и опознаване. Целите им са да помогнат на всички ученици да се гордеят със собствената си култура, да познават културните традиции, да засилят етническата им идентичност, да подобрят академичните достижения на учениците от малцинствата, да намалят предразсъдъците и дискриминацията, и да увеличават образователните възможности и социалната справедливост, да засилят процеса на взаимно разбиране между учениците, да намалят антагонизма между културата на мнозинството и на малцинствата. Критиката на този подход е най-вече по линията на практиката - много често бикултурността се свежда само до билингвизъм, както и, че програмите се локализируют само в сферата на формалното обучение за сметка на широката социализация.

6. “Образование за културна еманципация и социална реконструкция”. Този подход поощрява учениците да са аналитични и критични мислители, да участват ефективно в разнообразни обществени отношения. Крайната цел е да се предизвика социална промяна. Образованието не е съсредоточено само в класната стая, а и в цялата околна среда.

Образованието е структурирано по два свързани принципа. Културната еманципация означава уважение на културните различия на учениците, преустройство на образователните програми така, че да отразят особеностите на културните групи и обучение на учениците да анализират социалните проблеми и да развиват в себе си социални умения. Социалната реконструкция е стремеж за подготовка на младите в дух на реконструиране и развитие на обществото, така, че то по-ефективно да отговаря на интересите на всички хора. Тя изисква обучението да въвлече децата като активни агенти и да се осно-

вава на техният опит; учениците трябва да бъдат поощрени да станат дейни социални агенти, анализиращи и действащи за решаване на социалните проблеми.

7. "Интеркултурна социализация". Образованието се възприема като културен процес - част от общия процес на социализация, разбран като интеграция в социалната среда. Образованието е процес на културна трансмисия, на развитие на компетентности в множество системи от стандарти за възприемане, оценка, мислене и действие. Интеркултурализмът се възприема като нормален човешки опит, който води до по-пълна оценка на диапазона от културни компетентности, достъпни за всички ученици.

Подходът комбинира (обединява) съдържание и процес. Практически, това означава използване на културно плуралистично съдържание, опит и перспективи в обучението за други знания и навици - критично мислене, решаване на проблеми, анализ на ценности и ситуации. Етническите и културни материали обезпечават контексти за практиката (четене, история, география, математика и др.).

Интеркултурното образование е философия, цел и процес. То все още е по-скоро едно обещание и възможност, отколкото реална действителност. Неговото значение не винаги се осъзнава пълноценно. Прогресът в областта на теорията е очевиден, но не така е в областта на практиката. Това се отнася както за България, така и за страни, в които тези процеси са започнали много по-рано. Едно обаче е очевидно - потенциалът на интеркултурното образование е практически безграничен и то е единствената възможност за адекватен отговор на образователната система на предизвикателствата на постмодерното общество: за образователна реформа, за гражданско образование на културно различни ученици в културно плуралистичен контекст; за повишаване на качеството, ефективността и справедливостта на образованието за всички. Въпросът сега е дали ще имаме смелостта да се обърнем с лице към тези предизвикателства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баптист, Х.П. Образованието в многокултурното общество. // Отворено образование, №2, 1995;
2. Banister, J., Maher, M. Recentring multiculturalism. // Urban Education, May98, Vol. 33.
3. Beck, C. Postmodernism, Pedagogy, and Philosophy of Education. // Philosophy Of Education, 1993.
4. Bond, M. Unity in Diversity: Orientations and Strategies for Building a Harmonious, Multicultural Society. The conference "Multiculturalism: Diversity in Action", Tartu, Estonia, May 6, 1998.
5. Fellin, P. Revisiting multiculturalism In Social Work. // Journal of Social Work Education, Spring/Summer2000, Vol. 36.

6. Ford, D. Grantham, T. Multicultural gifted education: A wakeup call to the profession. // *Roeper Review*, Dec96, Vol. 19.
7. Gay, G. A Synthesis of Scholarship in Multicultural Education. NCREL's Urban Education
8. Giroux, H. Rethinking the boundaries of educational discourse: Modernism, postmodernism, and feminism. // *College Literature*, Jun, 1990, Vol. 17.6.
9. Gollnick, D., Chinn, P. Multicultural Education for Exceptional Children. ERIC Digest, 1991.
10. Jungbluth, P. Opening Lecture: Multiculturalism in Education. AEGEE/Postelein-Conference Nijmegen Intercultural Education // April 2000.
11. Lipansky, E. Approche de la communication interculturelle a travers la diinamique des groupes. // *Coultures ouvertes sociétés interculturelles. Du contact a l'interaction*. Vol 2, P., 1994, 108-118.
12. MacGregor, R. Post-Modernism, Art Educators, and Art Education. ERIC Digest. 1992.
13. Multiculturalism: A Policy Response To Diversity. Paper prepared on the occasion of the "1995 Global Cultural Diversity Conference", 26-28 April 1995, and the "MOST Pacific Sub-Regional Consultation", 28-29 April 1995, both in Sydney, Australia. UNESCO, 1995.
14. Parla, Jo-Ann. Educating Teachers For Cultural And Linguistic Diversity: A Model For All Teachers // *New York State Association for Bilingual Education Journal* v9 p1-6, Summer 1994.
15. *Pedagogia interculturale*, Roma, 1996.
16. Rhedding-Jones, J. Shifting ethnicities: foreign whites and others working on anti-racist pedagogies in early childhood education. *Negotiating Whiteness and Other Identifications*, Australian Association for Research in Education, Sydney 2000.
17. Ridley, C., Mendoza, D. Multicultural training: Reexamination, operationalization, and integration. // *Counseling Psychologist*, Apr94, Vol. 22.
18. Schwartz, W. A Community Guide To Multicultural Education Programs. ERIC Clearinghouse on Urban Education. Digest No. 98.
19. Sparks III, W., Butt, K. Multicultural education in physical education: A study of knowledges, attitudes and experiences. // *Physical Educator*, Spring96, Vol. 53.
20. Tabouret-Keller, A. De la culture ideale aux cultures de contact. // *Coultures ouvertes sociétés interculturelles. Du contact a l'interaction*. Vol 2, Paris, 1994, 15-39.
21. *The Icon Critical Dictionary of Postmodern Thought*. Ed. by Stuart Sim. - Oxford, 1998.
22. Unsworth, J. Practicing Post-Modernism: The Example of John Hawkes. // *Contemporary Literature* 32.1 (Spring 1991).
23. Webb, M. Multicultural Education in Elementary and Secondary Schools. ERIC Digest, N 67. 1990.